

**Відзив
офіційного опонента на дисертацію**

Левенця Олександра Миколайовича

«Розвиток освіти і науки у Волинській області в 1964–1985 роках»

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

(галузь знань 03 «Гуманітарні науки»)

Актуальність теми дисертації Впродовж 30 років незалежності в Україні функціонувала національна модель освіти і науки, яка в більшій мірі, структурувалась та будувалась за радянськими схемами і конструктами. Звичайно, відкидати їх не можна, проте слід об'єктивно підходити до науково-історичного дослідження радянської епохи в Україні та висвітлювати як негативні так й позитивні сторони і аспекти минулого.

Сучасна українська освіта і наука перебувають на стадії реформування, суть якого передбачає поєднання національної, американської та західноєвропейських освітніх систем. Саме тому освіту і науку радянського часу варто комплексно досліджувати з науково-історичної точки зору, аби врахувати позитивні й негативні риси в процесі реформування сучасної вітчизняної системи освіти і науки.

Актуальність теми дослідження зумовлена ще й чинниками науково-практичного характеру. З поміж них – брак робіт з історії освіти й науки досліджуваного періоду, де б означене питання розглядалось у регіональному рівні на прикладі Волинської області.

У цьому контексті дисертація «Розвиток освіти і науки у Волинській області в 1964–1985 роках» викликає значний науковий інтерес, видається актуальною, як з теоретичного так і з практичного боку.

Робота виконана в рамках кафедральних планів кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки та відповідає напрямам діяльності кафедри, а практичне значення одержаних здобувачем результатів не викликає сумнівів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх достовірність.

Аналіз тексту дисертаційного дослідження Олександра Миколайовича Левенця засвідчує достатній рівень обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, які є достовірними та логічними.

Автор провів велику наукову й аналітичну роботу, синтезував і узагальнив значний масив інформації, проаналізував праці вітчизняних та зарубіжних вчених, використав різні джерела, умовно поділені на документальні, нарративні та ін. Важливим є залучення до наукового обігу неопублікованих архівних джерел.

Оскільки освітянська та наукова сфера другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. минулого століття залишається недостатньо вивченою, зокрема і на Волині, а існуючі праці лише висвітлюють фрагментарно окремі питання, то використана О. Левенцем історіографічна та джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною. Вона засвідчує достовірність отриманих результатів дослідження, зокрема його наукової новизни, що дозволило вирішити поставлені у роботі завдання і досягти її мети.

Для розробки концепції, положень та висновків дисертації автор використав комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, охарактеризованих у третьому параграфі першого розділу роботи. Виділимо серед них принципи історизму, об'єктивності та науковості, а також методи аналізу і синтезу, узагальнення, абстракції, аналогії, математичний метод та ін. Позитивно, що здобувач не лише називає різні методи, але й змістовно пояснює особливості їх використання стосовно свого дослідження.

Дисертаційне дослідження пройшло належну апробацію: його основні положення та висновки були представлені на 6 наукових конференціях різних рівнів (3 міжнародних, 1 всеукраїнській, 2 регіональних), відображені у 17 наукових статтях.

Зміст дисертації відповідає заявленій темі, засвідчує досягнення поставленої мети та розв'язання завдань.

Новизна наукова положень і отриманих результатів.

Провівши дисертаційне дослідження, автор прийшов до низки висновків, що мають наукову новизну. Зокрема, вперше продемонстровано динаміку зростання кількісних і якісних змін в системі шкільної освіти області у досліджуваній час, а саме: кількість освітніх закладів, їх кадрове та матеріально-технічне забезпечення; здійснено загальну характеристику розвитку середньої спеціальної та професійно-технічної освіти в області, комплексно досліджено та продемонстровано історію розвитку наукових досліджень в області у середині 1960-х – першій половині 1980-х роках. Дисертант уточнив зміни і структуру навчального процесу в системі шкільної освіти; освітні процеси, які сприяли національному знеособленню підростаючого покоління; особливості фахової підготовки в закладах професійно-технічної та вищої освіти.

У вступі фахово обґрунтовано всі необхідні складники: актуальність, мета і завдання, об'єкт та предмет, територіальні межі, наукова новизна, практичне значення отриманих результатів, прослідковано його зв'язок із науковими планами, темами, висвітлено апробацію та структуру дисертації.

У першому розділі проаналізовано стан наукового вивчення теми, охарактеризовано джерела досліджень та його теоретико-методологічні засади. В ньому подана детальна характеристика історіографії зазначеної наукової тематики, виокремленні її основні напрямки, наукові концепції та висновки.

Дисертантом залучено до аналізу значний науковий доробок як вітчизняної наук і зарубіжної історіографії (більше 340 позицій), яка прямо чи опосередковано стосується далі освіти і науки Волинської області досліджуваного періоду.

При огляді використаної літератури застосовано хронологічний, проблемно-тематичний і систематичний методи, причому автор не обмежився простим перерахуванням існуючих праць з охопленої проблеми, а піддав їх критичному аналізу. Не залишилися увагою здобувача і праці зарубіжних дослідників, що значно збагачує історіографічну базу роботи.

О. Левенець провів велику евристичну роботу, скрупульозно змодельовав і вивчив джерельну базу, зокрема неопубліковані джерельні комплекси залучені

з шести архівів України: два центральні державні архіви – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (2 фонди, 30 справ), Центральний державний архів громадських об'єднань України (1 фонд, 16 справ), один галузевий державний архів – Галузевий державний архів Служби безпеки України (Київ) (3 фонди, 8 справ), два державні обласні архіви – Державний архів Волинської області (Луцьк) (35 фондів, 327 справ і колекція фотодокументів), Державний архів Львівської області (Львів) (1 фонд, 8 справ) і архів Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк) (1 фонд, 10 справ).

Доповнюють і уточнюють дисертаційну роботу велика кількість фотоматеріалів, таблиць, почерпнутих здобувачем із різних джерел. Вони дозволяють деталізувати окремі питання дослідження. Окремим блоком зібраних автором джерел стали матеріали збірників документів, статистичні матеріали, спогади свідків тогочасних подій, періодичні видання, друковані та електронні щоденники, мемуари, а також спогади-інтерв'ю у вигляді відеоматеріалу. Це дало можливість О. В. Левенцю, розгляд питань теми здійснювати на ґрунтовній джерельній базі. У його дослідженні відсутня аналогія партійно-державної політики і водночас, не залишилися поза увагою окремі конструктивні елементи цієї політики, що забезпечило в досліджувані роки певний поступ вітчизняної освіти і науки.

У другому розділі роботи «*Середня загальна (шкільна) освіта*», дослідник в окремому параграфі «Зміст і організація навчально-виховного процесу» (2.1) акцентує увагу на основних компонентах шкільної освіти, змісті і структурі навчально-виховного процесу, який визначався реформою шкільної освіти 1958–1959 рр. Цілком логічно здобувач акцентує увагу на тому, що з середини 60-х рр. ХХ ст. спостерігалася тенденція до поступової стандартизації та уніфікації змісту шкільної освіти (с. 49). Посилаючись на документи, автор з'ясовує, що у першій третині 70-х рр. ХХ ст. зміст і структура системи навчання стали більш-менш усталеними та унормованими і фактично, залишилися чинними впродовж усього десятиліття (с. 50).

Відзначимо, що було значно посилено викладання російської мови, набуло значного посилення тотальна комуністична ідеологізація навчального матеріалу. Викладання ж української мови у школах з кінця 60-х рр. ХХ ст. навпаки формалізувалося. У досліджуваній період важливим компонентом радянської шкільної освіти була система виховання підростаючого покоління.

У другому підрозділі другого розділу дисертації *«Кадрове і матеріально-технічне забезпечення шкіл»*, здобувач, на основі аналізу об'ємного фактологічного матеріалу, констатує, що кадрове забезпечення шкіл Волинської області було дуже проблематичним, адже шкільна освіта, залежала від багатьох чинників: нерівномірного розподілення педагогічних кадрів, особливо сільські школи направлень фахівців яких не готували заклади освіти тощо.

Солідарні із переконанням автора, що матеріально-технічне забезпечення загальноосвітніх шкіл області не відповідало вимогам часу.

Належне місце у дисертації відводимо шефським взаємовідносинам шкіл з виробничими установами.

В окремому підрозділі характеризується соціальне становище вчителів та їх громадській діяльності (2.3), зокрема, здобувач наголошує, що соціальне забезпечення вчителів було важливою складовою тогочасної соціальної політики держави. Вона передбачала оплату праці, забезпечення житлом, надання соціальних пільг, професійне відзначення та нагороди.

Цікаві думки висловив дисертант щодо творчих об'єднань вчителів, їх науковій, громадській (позашкільній) діяльності тощо.

Інформаційно-насичений дослідницький матеріал міститься у третьому розділі роботи *«Вища і середня спеціальна освіта»*. Схвально, що здобувач, торкаючись питань вищої і неповної вищої освіти, звертає увагу на реорганізаційні зміни мережі закладів цього типу, акцентує увагу, що в 1967–1984 рр. в області нараховувалося три заклади вищої і неповної вищої освіти.

Наслідком пошукової роботи дисертанта стало виокремлення ЛДПУ ім. Лесі Українки як регіонального осередку дисидентського руху в Україні. Не

залишилося поза увагою автора питання змін у лакунах вищої освіти, кадрове і матеріально-технічне забезпечення закладів освіти.

Дослідник у підрозділі *«Середня спеціальна освіта»* (3.2) виокремлює на теренах області шість фахово-професійних напрямків середньої спеціальної освіти. Він показав найважливіші проблеми середньої спеціальної освіти – кадрове і матеріально-технічне забезпечення.

У підрозділі *«Училища в системі професійно-технічної освіти»* (3.3) здобувач, аналізуючи профтехосвіту області робить аргументований висновок, про те, що кількість ПТУ в області збільшувалась, разом з тим система зазнавала численних реорганізацій та змін.

Важливим з огляду розкриття теми дисертаційного дослідження є четвертий розділ *«Наукові дослідження»*. Проаналізувавши підрозділ *«Суспільно-гуманітарний напрям»* (4.1), автор аргументовано доводить, що у досліджуваній період відбувалось розширення масштабів наукових досліджень у Волинській області, зокрема суспільно-гуманітарного. Не залишилося поза увагою дисертанта і те, що науковці цього напрямку найчастіше зазнавали ідеологічного контролю з боку влади. Особливо це стосувалося історичних та філософських наук.

У другому підрозділі четвертого розділу *«Фізико-математичні і технічні науки»* (4.2), здобувач показує, що саме цей напрямок і його яскраві представлені науки внесли значний внесок не лише у регіональну, але навіть у республіканську науку досліджуваного періоду. Їх наукові здобутки з тем математичного аналізу, квантової і оптичної фізики, теоретичної механіки знайшли своє приміщення в секретних науково-оборонних розробках.

Третій розділ *«Науково-дослідницька робота в галузі природничих наук»* (4.3) присвячений природничим наукам, зокрема в галузі аграрних, медичних, геологічних, географічних, біологічних та хімічних наук. За цей час збільшилась кількість наукових осередків, значно розширилися напрямки й тематики науково-дослідної роботи, кількісно і якісно зросли наукові колективи і штати. Проте, як зазначає дослідник радянська влада чітко

розмежувала напрямки наукових досліджень, що в свою чергу стримувало розвиток окремих напрямів.

Висновки дисертації є змістовними, оригінальними, акумулюють результати дослідження, відповідають поставленим завданням (с. 235–245), свідчать про високий науково-теоретичний рівень здійсненого дослідження зі спеціальності 032 «Історія та археологія». Число позицій у загальному *Списку використаної літератури* складає 734 позиції. Зауважимо на грамотному оформленні, згідно існуючих на сьогодні вимог.

Добре кореспондуються з текстом дисертаційної роботи *Додатки (А–Я)* (с. 316–380).

Практичне значення виконаного дисертаційного дослідження.

Концептуальні узагальнення, матеріал дисертаційної роботи можна використати при підготовці праць з історії України, історії Волині, історії освіти, педагогіки, культури, краєзнавчих видань. Основні положення роботи можуть стати в нагоді вчителям, викладачам при вивченні тем з історії України, історії рідного краю, при проведенні екскурсійної та музейної роботи.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Основні положення та отримані висновки дисертації відображені у 17 публікаціях. Із них 10 статей у наукових фахових виданнях, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації, статті опубліковані в закордонному науковому журналі (Прага, Чеська Республіка), 6 наукових праць, які додатково відображають результати дисертації. Кількість та обсяг друкованих праць дають автору право публічного захисту дисертації.

Опубліковані наукові праці здобувача, які зараховані за темою дисертації, відповідають вимогам п. 11. «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. (№ 167).

Структура та обсяг дисертації

Дослідження характеризується добре продуманою логічною структурою, що дозволило розкрити роль шкільної, середньої і вищої спеціальної освіти, а також значення наукових досліджень у Волинській області у досліджуваний період. Дисертаційна робота включає анотації (українською і англійською мовами), список публікацій здобувача за темою дисертації, вступ, чотири розділи, поділені на дванадцять підрозділів, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Є перелік умовних скорочень. Назви розділів і підрозділів стисло і чітко відображають постановку конкретних наукових проблем, які дисертант визначив у дослідницьких завданнях.

Загальний обсяг дисертації – 180 сторінок, із яких основний текст становить 236 сторінок.

Оформлення роботи відповідає вимогам МОН України до кваліфікаційних наукових робіт на здобуття наукового ступеня доктора філософії відповідно до наказу МОН України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Відсутність порушення академічної доброчесності.

Дисертаційна робота Олександра Миколайовича Левенця не має ознак академічного плагіату, посилання автором зроблено коректні. Висновки попередників враховано і відповідно зроблено відсилки до їхніх текстів. Навмисних спотворень не виявлено.

Дисертаційні положення та зауваження по дисертаційній роботі.

Оцінюючи загалом позитивно працю Олександра Миколайовича Левенця, варто висловити деякі зауваження та побажання, врахування яких може бути корисним у подальшій науковій роботі автора.

1. На нашу думку варто було б чіткіше обґрунтувати хронологічні межі дослідження, особливо нижню межу. В автора це 1964 р. – прихід до влади в СРСР Л. Брежнєва, а верхня 1985 р. – смерть генсека К. Черненко. Можливо в розвитку освіти республіки і області зокрема можна визначити інші критерії. Епоха застою в освіті та науці починалась напевне не в жовтні 1964 року.

2. Окремі підрозділи дослідження носять описовий характер. Так у підрозділі 3.1. «Середня спеціальна освіта» педагогічним училищам краю приділено лише 4 сторінки (с. 132), а закладам культурно-мистецької освіти 7 стрічок тексту.
3. При характеристиці аспектів організації середньої загальної (шкільної) освіти у Волинській області в досліджуваний період, у роботі можна було б показати динаміку і зробити порівняльний аналіз з іншими областями республіки.
4. Позитивно оцінюючи широке використання архівних та опублікованих документів і матеріалів, водночас зауважимо, що в джерелознавчому аналізі дисертації слід було б зазначити які з цих дозволили йому повному оцінювати процеси пов'язані з функціонуванням закладів освіти і науки та становищем освітян і науково-педагогічних працівників в означений період, вказати конкретно, в яких аспектах і в чому полягає те нове, що використано в процесі підготовки роботи.
5. В окремих частинах роботи має місце перевантаження тексту однотипним фактичним матеріалом, а натомість не завжди наводяться узагальнюючі показники, котрі характеризують стан справ в освітньо-науковій сфері, становищі вчителів та науковців. У ряді випадків не прослідковується динаміка позитивних та негативних змін стосовно аналізованих аспектів проблеми.
6. У деяких підрозділах надмірно деталізуються другорядні сюжети, а також в роботі трапляються окремі повтори.

Зазначені побажання і зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на високий фаховий рівень здійсненого історичного дослідження.

